

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כא, תש"ל

חנוך ילון ז"ל *

ביום י"ב באדר ראשון הלך מעמנו חנוך ילון זיכרוננו לברכה, חכם גדול ברזי הלשון העברית. שבע ימים הלך ומשופע במעשים חשובים וגדולים בחקר הלשון העברית. לידתו הייתה בכפר קטן בגאליציה, שהייתה באותם הימים מחוז בממלכה האוסטרית. מזיגה מופלאה נתקיימה ביהדות גאליציה: מזיגה של תרבות ישראל שורשית עם תרבות המערב, וזו נקנתה בעיקר בלשון הגרמנית, ומקצתה אף בלשון הפולנית. בימי עלומיו עדיין הייתה מסורת ההשכלה מנסרת בחלל עולמם של אנשי הרוח בגאליציה וניכרה בה מאוד השפעת "חכמת ישראל", שהייתה לה שעת פריחה, ונטלו חלק נכבד בעיצובה אנשים מבני ארצו. ובימים ההם החלה קרן אור חדשה מפצעת ועולה: זו הציונות המדינית, שעד מהרה קנתה לה שביתה בלבם של צעירים שואפי דעת והשכלה. שלוש אלה — ההשכלה, חכמת ישראל והציונות — חברו בלבם של העלם יחדיו והטביעו את חותמם באישיותו, וכיוונו את דרכו במחקר בימים שיבואו. כדרך רוב החכמים והסופרים שיצאו ממחוז מולדתו, הייתה ראשית חינוכו בתרבות ישראל בלבד: בחדרים ובבתי המדרש, שכידוע נקנתה בהם ידיעת העברית ישר מן המקורות, בלא לימוד

* מתוך זכרונם שנאמרו בישיבת המליאה של האקדמיה ללשון

הלשון העברית לגופה, בלא לימוד הדקדוק. אדרבה, לימוד הדקדוק נחשב פסול. אך בהיותו כבן שש עשרה נפל לידו הספר „נתן החכם” במקורו הגרמני. אמנם לא עלה בידו להבינו כראוי מפני קושי לשוני, אך חולל הספר מהפכה בנפשו, ועל ידיו החלה תקופה חדשה בחייו: תקופת ההתוודעות אל תרבות המערב ולימוד דרכי המחקר המודרני. מסייעים נאמנים מצא לו ילון הצעיר בעיר לבוב, בחבורת סופרים ומלומדים מודרניים, שעמה נתקשר קשר-נפש לכל ימי חייו. מבני חבורה זו היו א"מ ליפשיץ וש"י עגנון, זיכרונם לברכה. מכל תחומיה של תרבות ישראל איווה לו ילון את הלשון העברית. בשלהי המאה התשע עשרה ובפרוס המאה העשרים הגיע המחקר המודרני של עברית לשיא, וכבר הוא נוטה לחתימת תקופה. אין הוא חסר עוד אלא סיכום ומירוק בספרי דקדוק כוללים, והללו אמנם ניתנים כ־15—20 שנים לאחר מכן.

עיקר אופיו של מחקר העברית ועיקר עצמת הישגו הוא בהשוואה, בהשוואה אל הלשונות האחרות, השמיות, שחקן נודע מימים ימימה וחלקן התחיל מתגלה והולך, כמו האכדית או הפניקית הקרובה ביותר לעברית. וככל שגדל היקף עימותה של העברית ללשונות האחרות, כן נצטמצמה היא עצמה: חקר העברית פירושו חקר לשון המקרא בלבד, והמקרא כנתינתו בניקוד הטברני, זה הניקוד המקובל עלינו, והמהדרין אף לא חשו להתעלם מן הניקוד, והצטמצמו במערכת האותיות, כל אימת שלא התאימה מסורת הניקוד להשקפות המדעיות העולות מן ההשוואה. ואף על פי שכבר באותם הימים נתגלו

מקורות לשון חדשים לעברית בניקוד הבבלי ובניקודים אחרים, ואף על פי שהיו מסורות חיות מתהלכות במבטאי היהודים והשומרונים — לא נחשבו בעיני האריות שבחבורה, והעיסוק בהם, עיסוק מקרי, הונח בעיקר בידי חובבנים. ואין לך הבעה חריפה יותר של דעת המחקר החדש על העברית מדברי חכם יהודי, מראשי המדברים, בבלשנות השמית אל אליעזר בן־יהודה, כשהלה ביקש לשמוע את דעת החכם על ניסיונו לחבר מילון כולל לעברית. וכך אמר אותו החכם: „אין לשון עברית כזאת. יש לשון המקרא. יש לשון המשנה, ויש לשון — אם אפשר לקרוא לה לשון — שכתבו בה יהודים ספרים הרבה“.

ודאי שאין לתמוה, כי לא מצא ילון את סיפוקו בגישה זו של המחקר לעברית. הוא לא מצא בו במחקר הזה תשובות לרוב השאלות שהציקו לו.

ואף לא טרח ילון להביא את לימודיו בבלשנות השמית לידי גמר רשמי. הוא קנה את שיטות המחקר המודרני ודרכיו — וליותר מזה לא הוצרך. שנים אחר כך כתב, בבקרו ספר דקדוק עברי: „ספר דקדוק הכתוב לעברים חייב לראות את כל הלשון כולה כשלמות אחת, ואין להפרידה חוליות חוליות: דקדוק המקרא, דקדוק לשון המשנה וכו'“. ועוד: „המבטא הספרדי משמש לו יסוד מוסד. היה צורך להזכיר שאר מבטאים של שבטי ישראל. ביחוד מבטא תימנים. אין רמז לניקוד הבבלי (העליון)“. בראייתו את העברית כאחדות שלמה, אורגאנית, לא היה ילון בודד בזמנו. כך הייתה ראייתו של

בן־יהודה, ובדומה לילון ניסח ביאליק את דעתו במכתב פרטי כעשרים וחמש שנים לפני ילון. אלא שבאותם הימים לא יכול ילון לדעת את ניסוחו של ביאליק. זו הייתה מעין הנחת יסוד בחבורת סופרים וחוקרים, שהתמכרו לרעיון הציונות ולתחיית העברית בדיבור. אותו, את הדיבור העברי המתחדש, ביקשו לראות המשך טבעי בשלשלת תולדותיה. זו הייתה משאת הנפש. בשביל ילון הייתה ההליכה אל אותה העברית שאינה משמשת נושא למחקר ה"רשמי", ואפילו אינה נחשבת לשון של ממש בעיני הקתדראות — הליכה אל העממיות, אל השרשים. ולא מקרה הוא, שחוקר העברית המובהק הייתה לו חולשה ללשון העממית, לידיש, יגע ומצא בה תופעות מעניינות בתולדותיה של העברית.

מחקר העברית בתחומה של הבלשנות השמית המשווה, עטור ניצחונות והישגים כבירים, ניתק ביודעים את מסורת המחקר העברי הפנימי בן מאות השנים. הוא ביקש לבוא במקומו. הוא לא רק התעלם מענף המסורה, שהיה כל הדורות בעיסוקם של מדקדקים יהודים בן לוויה של הדקדוק העברי, אלא יתר מכן: אותו המחקר התעלם מהישגי גדולי המדקדקים העבריים של המאות הקודמות. ואפילו חוקרים יהודים, כאותו חכם עצמו שהזכרתי, גילו חוקים חדשים בעברית, חדשים להם — בלא דעת, כי כבר קדמו בגילויים אבות הדקדוק העברי כר' יהודה המדקדק הראשון, כר' יונה "בעד הכנפיים" וכר' שמואל הנגיד. ואולם ילון, שהיו נהירים לו שבילי הבלשנות העברית הפנימית, וסקד על הבנתם ולימודם כל

הימים, ביקש לסמוך עצמו אליהם ואל ממשיכיהם — להיות עצמו ממשיך להם.

מאות מאמרים, ומהם פניני מחקר, ייחד ילון לתחומיה המודחים של העברית: המסורה, לשון ספרות התלמודים, בעיקר בלבושה העברי — אבל לא מנע עצמו מלנגוע אף בלבושה הארמי — לשון הפיוט, וביתר ייחוד הפיוט הארץ-ישראלי הקדום, לשון סידור התפילה, ניקודים ישנים, מבטאי העברית בעדות השונות בגלויות קרובות ובגלויות רחוקות. בכל אלה היה כוחו גדול. וכיוון ששליט היה בכל תחומי העברית האמורים, ידע לגלות קשרים, שלא נודעו לאחר כלל, ולצרף חוליות נפרדות לשלשלת רצופה. וכך משנתגלו מגילות ים המלח, זכינו שילון בזקנותו יפיץ עליהן מאור חכמתו ובקיאותו הגדולה ויתרום הרבה לשיבוץ חוליה זו בשלשלת תולדותיה של העברית. ומן התחומים האלה היה מפליג לעתים מזומנות אל המקרא ומעלה לו מהם.

יש חוקרים בלשון, שכוחם גדול לבקר תורות בלשניות הרווחות בדורם, להעמיד תורות משלהם ולטחון אלה באלה. ילון לא הציץ תורת-לשון משל עצמו. אף לא נטל חלק מיוחד בוויכוחים העיוניים. הכוללניים. יתן מכן: אדם, שעצמו תרם תרומה מקורית בחקר העברית של זמנים שונים ושל נופים שונים, לא העז לתאר פרק שלם בתולדותיה. אדרבה, ספקנות האופיינית לו היה נוהג לגבי ניסיון כזה, בדעתו עד מה עדיין עלומים מהשגתו רוב הנתונים והידיעות בעברית שלאחר המקרא וטעונים הם חשיפה. כל אימת שנתקל בפרט מתמיה

במקור מן המקורות, אם זה בדקדוק הצורה ואם זה במשמעות המלה והביטוי, לא הסתפק בקמיטת מצח ובתשובת שגרה, כלומר במתן תו טרמינולוגי לתופעה. הוא ביקש לדעת מה מאחורי הפרט; כלומר, מהו לפניו, לפניו בזמן: בדפוסים ישנים ובכתבי-יד. ילון היה אמן בניתוח הפרט, באילול ותיור אחר גלגוליו במסירת הדורות. ספריו המקובצים ממאמריו, שיצאו עד כה, וכן הספר העומד לצאת לאור על ידי מוסד ביאליק, ספר שהגהתו העסיקתו עד יומו האחרון, ימחישו לכול, איזה בניין גדול ללשון העברית מצטרף מפרטי ניתוחיו.

הספר והסיף היו כרוכים יחדיו באישיותו של ילון ובפעולתו. ילון החל את פעולתו בהוראת הלשון העברית בגולה והמשיך בתפקידו זה בארץ משעלה אליה. האידיאל הלשוני שלו: העברית החיה מיוסדת במסורת כל הדורות — ולא על דקדוק המקרא בלבד — אותו אידיאל לא השתקף כלל בספרי הלימוד המקובלים ללשון ולדקדוקיה, ובמידה מסוימת לא בלט אף בפעולתו של ועד הלשון בימים ההם. מכל מקום לא בלט בה במידה שהיה ילון רוצה בבליטתה. ילון לא חסך את שבט ביקורתו מספרים הכתובים ברוח האסכולה המשכילית והנסמכים יתר על המידה — גם בתוכנם — על המחקר המקובל, כלומר הרשמי. והוא נכנס בריב עם ועד הלשון על כמה וכמה מפסקיו בענייני דקדוק ובענייני המונחים. ראשי ועד הלשון, שהוקירו את ילון החוקר-הבלשן, בחרו בו סמוך לבואו ארצה לישוב בוועד הלשון. אך ילון היה בטבעו

אינדיבידואליסטן, המיטיב לעשות את מלאכתו ביחידות ומתקשה במשא ומתן בציבור. קשתה עליו הפשרה, שהיא חלקה, חלקה המאכזב, של כל עבודה בציבור. הוא פרש מועד הלשון. כשנתכוננה האקדמיה ללשון העברית, היה הדבר מובן מאליי, שיהיה ילון מראשוני חבריה, אף שלאחר זמן מועט פרש; לא במרירות פרש, אלא מחמת שחש כי אין כוחו בעבודה ציבורית הכרוכה בוויכוחים מייגעים ומלאים. הקשר שלו לאקדמיה היה לקשר שבכתב: הוא הרבה לפרסם ממאמריו ב"לשוננו" וב"לשוננו לעם", מתווכח בשאלות עיוניות ובשאלות שיש בהן הלכה למעשה. לפני שנים אחדות זכה ילון לכבוד גדול: הוענקו לו התואר "דוקטור מפני הכבוד" של האוניברסיטה העברית ופרס ישראל של המדינה על פועלו בלשון העברית. ילון ראה אפוא את הכרת מפעלו והוקרתו בחייו, והיה מאושר בכך. באחת משיחותיו האחרונות אמר, שהוא מתחרט על שנהג לעתים לשון חריפה בביקורותיו, חריפה מן המידה הנכונה. ואמנם בספריו המקובצים מן המאמרים הישנים השתדל ילון להפיג חריפות לשונו במקום שאפשר. על ביקורתו שחשבה לצודקת לא ויתר. כי ילון היה לוחם גדול ותקיף לעברית, לתפיסתו אותה ולדרכו בה.

עם ילון הלך מעולמנו אחד האחרונים שבקרבתנו, חותמי תקופה במחקר העברית — אישים, שחקר העברית והעשייה בה היו לאחת באישיותם, והם שלובים זה בזה בפועלם. וכשם שהעשייה טבעה שתהא מלווה מלחמות, כך גם מחקרו של ילון היה בסערת מלחמות.

על ילון אפשר עוד לומר, שהיה אף כפותח מהלך מחודש: לא עוד בלשנות עברית כפרט בבלשנות שמית, אלא נושא נכבד וגדול לעצמו, והבלשנות השמית אך רקע לו, מסגרת מסביב לו.

אנו היום ספק הוא, אם נוכל להסכים הסכמה גמורה לדעה שאין להפריד את העברית חוליות חוליות. המלחמה לראות את העברית בכל תקופותיה אחדות שלמה, ובמיוחד להכיר בעברית שלאחר המקרא כולה נושא למחקר — היא הוא הרחק מאחורינו. מתוך הרגשת שלמות צורתה של העברית ואחדות רציפותה ההיסטורית אנו היום מנסים להתבונן בעברית לפי חוליות חוליות, שמהן ודרכן ניבט מלוא כוח קיומה. ילון זיכרונו לברכה היה מן המכוונים לדרך זו.

אמציה פורת

כיצד מקצרים כותרת בעיתון?

„חולית מחבלים פתחה אש על סיור של צה"ל, שהשיב אש והניס את המחבלים" — פסוקים אלה, הקטוחים מן העיתון, זיווגם זה לזה בשי"ן הידיעה פסול הוא בלשון העברית, שכן הפסוק האחרון הוא מה שקרוי בפי חכמי הלשון „משפט זיקה ממשיך“, שהוא פסול בעברית* . במשפט שלפנינו

* עיין עלי איתן, „על שימוש הלואי ומשפט הזיקה“ לשוננו לעם, ל"ד ; אבא בנדויד, „שי"נים תותבות ושי"נים עקורות“ לשוננו לעם, קנ"ה.